

חפירות ח'אן אל-חילו, סיכום עונת 2010

תאופיק דעאדלה ויובל גדות

עונת החפירות הרביעית בח'אן אל-חילו נערכה בין התאריכים 18 באפריל ועד ה-21 במאי. בעונת החפירות השתתפו תלמידי שמונה בתי ספר מהעיר לוד. את החפירה ניהלו תאופיק דעאדלה ויובל גדות בסיוע בועז גרוס, אפרת בוצר, דנה כץ, גדעון סולימאני, קרן רז, פבל שרגו (צילום), דב פורוצקי וסלבה פירסקי (מדידות). החפירות מתנהלות בשיתוף עם תכנית קרב.

בעונת החפירה הנוכחית המשכנו את החפירה בארבעת הריבועים הפתוחים במרכז החצר (שטח C). את הריבוע באגף הצפוני, אטמנו ותחתיו, פתחנו חצי ריבוע באחד החדרים הנפתחים לחצר באגף הדרומי (שטח B).

הריבועים בחצר:

ריבוע C8a

המשכנו לחפור משני צידי קיר w3 אשר נחשף בעונות הקודמות. בצדו המערבי של הקיר פירקנו חלק מרצפת הטיח 232 אשר נחשפה בעונת 2008. נמצא שלרצפה תשתית המורכבת מאבנים שגודלן הממוצע כגודל אגרוף אשר לוכדו באמצעות טיח לבן (איור 1). התשתית בנויה על גבי מילוי שהונח מעל לרצפה נוספת, רצפה 279 (איור 2). רצפה זו היא רצפת טיח גם היא ולה תשתית דומה לקודמתה (איור 3). גם תשתית זו של אבנים נבנתה על גבי מילוי אשר הונח על גבי רצפת טיח נוספת, רצפה 286 (איור 4). שלושת הרצפות נמצאו ניגשות לפן המערבי של קיר w3, כלומר מאוחרות לבנייתו (איור 5). במילוי שנחפר בין שלושת הרצפות נמצאו חרסים המתוארכים למאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה.

מצדו המזרחי של הקיר הסרנו את שרידי המתקן הבנוי (L.233). לאחר מכן המשכנו להעמיק בכל שטחי הריבוע. נמשכה חפירתם של מילויים שהצטברו בתוך הבור שנחפר בעונה הקודמת. עם המשך החפירה נראה שלבור ישנם מספר שלבים. כמו כן הבור, על שלביו השונים, הושתת על מילוי שניגש לקיר w3. לקראת סוף העונה צומצם שטח החפירה בריבוע זה לכדי רבע ריבוע שנפתח בפינתו הצפון-מערבית ובצמוד לקיר. בריבוע זה נחשף יסודו של קיר w3 וכן המילוי שעליו נבנה (איור 6). מרב החרסים שנמצאו בתעלת הייסוד (L.288) הם מהמאות השש-עשרה והשבע-עשרה. ואילו החרסים שנמצאו במילוי עליו נבנה הקיר (L.293), הם ברובם מהתקופה הביזנטית ואף הרומית.

ריבוע C8b

בחציו המערבי של הריבוע נמשכה החפירה אל תוך מילויים שהצטברו בתוך הבור הגדול שנמשך מריבוע C8a. ואילו בחציו המזרחי נחשפה שכבת מילוי בגוון אפור כהה בה נמצאו סיגי ברזל רבים. מתחת לשכבה האפורה נחשפה רצפת טיח, רצפה 289. במילוי שנחפר מתחת לרצפה נמצאו חרסים מהמאה הארבע-עשרה (L.290).

ריבוע C8c

שכבה אפורה (L.266), הדומה באופייה לזו שנחשפה בריבוע הקודם, נחשפה בחציו הדרומי של הריבוע. גם בשכבה זו נמצאו סיגי ברזל רבים במפלסים דומים לאלה שבהם נמצאו הסיגים בריבוע C8b.

שלבי הבניה בחצר

בסוף העונה הנוכחית התבהרה תמונת הריבוד בחצר החיאן. לאורך העונות הקודמות חפרנו בחצרו של החיאן בעיקר בתוך מילויים שהצטברו בתוך שני בורות, מזרחי ומערבי (איור 7). בשל גודל הבורות והשתרעותם על שני הריבועים בהם התרכזה העבודה, התקשינו לעמוד על מאפייניהם עד לעונה הנוכחית. נראה שלקראת סוף העונה הגיעה החפירה לשלבים הקדומים לבורות. ייתכן ויש בשלבים אלה להעיד על פעילות שהתקיימה באתר לפני בניית החיאן. להלן הצגת השלבים מהקדום למאוחר על סמך קריאה ראשונית של החרסים. מספור השלבים הוא מקומי לחצר בלבד ולכן נמנעו מלהשתמש במונח שכבה. טבלה 1 מציגה את ההשתכבות בשטח החצר:

מספר	אפיון	תיארוך משוער
C-6	מילוי	מאות רביעית-חמישית.
C-5	רצפות חיים	מאות 13-14.
C-4	קיר W3	מאות 16 – 17.
C-3	תעשיית ברזל	מאות 17-18.
C-2	בורות	מאות 17-18.
C-1	חצר החיאן	מאה 19.

שלב C-6

בחפירה בצמוד לפן המזרחי של קיר W3, הגיעה החפירה למילויים בהם נמצאו בעיקר חרסים מהמאות הרביעית והחמישית לספירה. בשל גודלו הקטן יחסית של הריבוע שנפתח בצמוד לקיר, לא ניתן לעמוד בשלב זה על אופייה של שכבה זו.

שלב C-5

בריבוע C8b נחשפה רצפת טיח (רצפה 289) בגובה 46.42 באותו מפלס בערך, 46.47 נחשפה בעונת 2009 רצפת טיח נוספת (רצפה 254, איור 7 חתך J-J). הימצאותן של שתי הרצפות במפלס זהה יש בה להעיד על מפלס חיים אחד שהתפרס על שני הריבועים. ייתכן ושרידי הרצפה (L.109, איור 8) שנחשפו בעונת החפירה הראשונה (2007) בגובה של כ-46.65 מ', הם המשך לאותו מפלס חיים. אומנם ישנו פער של כ-20 ס"מ בין שני המפלסים אך פער זה יכול להיווצר בשל המרחק הגדול יחסית, למעלה מ-7 מ', בין שתי הנקודות. כלומר ישנה אפשרות שמדובר מפלס חיים אחד שהשתרע על מרבית החצר.

עדות לחלק מהפעילות הקשורה במפלס חיים זה נשתמרה בצורת מתקן שחיקה אשר הושקע ברצפה 254 (איור 9). המתקן הורכב מאבן כורכר עגולה ששימשה בתור תחתית ואבני גיר חצי מעובדות שימשו דופן לו. ייתכן וגוש אבנים (295) אשר נחשף בריבוע C8b, הוא חלק מקיר שהפריד בין שני מרחבים אשר התקיימו על אותו מפלס. כלומר מרחב פעילות אחד היה ממזרח לקיר והפעילות בו התקיימה על רצפה 289, ואילו המרחב השני התקיים ממערב לקיר ונמשך עד לקיר W3 והפעילות בו התקיימה על רצפה 254 לה שייך מתקן השחיקה.

בשל השתמרותן החלקית של האבנים קשה לקבוע את אופיו של הקיר, אך על סמך שני החתכים, הצפוני והדרומי בריבוע C8b, ואופי הצטברות המילויים בהם, אנו סבורים שהקיר חצה את הריבוע בציר צפון-דרום. במרכז החתך הדרומי השכוב אופקי ולצידו שכוב אלכסוני (איור 7, חתך E-E). ייתכן והשכוב האופקי הוא עדות לקיר בוץ שעמד במקום והשכוב האלכסוני הוא מילוי שנשפך לצידו. תמונה דומה משתקפת מהחתך הצפוני (איור 7 חתך J-J). יתרה על כך בחתך זה השכוב האופקי נמצא מעל לגוש האבנים (295). כאשר הקיר יצא מכלל שימוש נשפכו לצידו מילויים אותם חפרנו בתור בורות. אך סברה זו טעונה בדיקה נוספת בשל רוחבו הגדול של "קיר הבוץ" בחתך הדרומי.

מתחת למפלס רצפה 289 נמצאו חרסים המתוארכים למאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה. כלומר הרצפות הונחו לכל המאוחר בתקופה הממלוכית.

שלב C-4

השריד העיקרי משלב זה הוא קיר w3. הקיר מאוחר לשכבה הקודמת משום שהוא חותך את רצפה 254 (איור 7). בסיס הקיר בנוי על המילויים משלב C-5 כלומר מאוחר גם להם. על סמך החרסים שנמצאו בתעלת הייסוד של הקיר נראה שהוא נבנה במהלך המאות השש-עשרה והשבע-עשרה. כמו כן הממצא מצדו המערבי של הקיר מעיד על המשך השימוש בו גם במאה התשע-עשרה.

שלב C-3

שכבת עפר שלה גוון אפור-שחור אשר נחשפה בשלושה ריבועים, C8a-c, הצטברה מעל למפלס הרצפות מהשלב הקודם ובמקומות מסוימים נמצאה בעובי של עד כארבעים ס"מ. בשלב זה נמצאו גושי ברזל שייטכן ויש בהם להעיד על תעשיית ברזל שהתקיימה באתר. למרות הקושי בקביעת אופייה של השכבה, נראה שהיא התקיימה באתר, כלומר אין מדובר במילוי שהוחדר לאתר ממקום אחר. קביעה זו מסתמכת בעיקר על הפריסה הרחבה שיש לשכבה וכן על סמך הממצא היחסית אחיד שנמצא בתוכה. כלי החרס אשר נמצאו בשכבה זו מתוארכים למאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה.

שלב C-2

לשלב זה שייכים הבורות שנחפרו בחצר ואשר ביטוי להם נותר בחתכים הצפוני והדרומי. המילויים בבורות חותמים את השכבה האפורה על כן מאוחרים לה (איורים 10 ו-11). כלומר אם התקיימה באתר פעילות של עיבוד ברזל או תעשייה הקשורה בו, היא פסקה בעת שהוכנסו מילויי הבורות. עיקר ממצא החרסים מהבורות הללו מתוארך למאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה. למרות שהקריאה הראשונית של החרסים מצביעה על תאריך דומה לשלב הקודם, נראה שלפחות לפי השכוב הוא מאוחר לו.

שלב C-1

לשלב זה שייך מפלס החצר של הח'אן. במהלך החפירות בכל הריבועים בשטח C לא נמצאה רצפה בנויה או מטויחת ששימשה את החצר. נראה אם כך שהייתה זו רצפה עשויה עפר כבוש. לאותו שלב שייכים שני החדרים הבנויים בצמוד וממערב לקיר w3. בחפירה מתחת לרצפת (רצפה 232) החדר הדרומי מביין השניים, נחשפו עוד שתי רצפות הניגשות לקיר (רצפות 279, 286, איור

12). המילויים מתחת לשתי הרצפות העליונות הכילו חרסים מהמאה התשע-עשרה. כלומר הקיר המשיך לשמש מבנים שנבנו בצמוד לצדו המזרחי, האגף הדרומי, ולצדו המערבי, החדרים ממערב שבינם מפריד קיר W4.

בנוסף לכך נראה שהמתקן (233) אשר נבנה אל תוך מילויי הבור המערבי, שייך לאותה שכבה (איור 13). תקרתו של המתקן הייתה במפלס החצר, כלומר הגישה אליו הייתה דרך חצר הח'אן.

B2

בחצי ריבוע שנחפר בתוך החדר השלישי מהמערב באגף הדרומי, נחשפה רצפת טיח אפורה, רצפה 291 (איור 14). במילוי שנחפר מתחת לרצפה (L.292) נמצאו חרסים מהמאה התשע-עשרה.

סיכום

הבנת תהליך ההשתכבות בשטח החצר והיכולת לתארך את השלבים השונים בעזרת ממצא כלי החרס, מאפשרת לנו לראשונה לקשור בין שטח החצר לבין שלבי הבנייה באגפי הח'אן שנבדקו: הצפוני (שטח D) והדרומי (שטח B).

קיר W3 הוא חלק מקיר שתחם את הח'אן מצד מערב והתחבר לאגפו הצפוני והדרומי. חלקים מהקיר שרדו בצמוד לאגף הדרומי של הח'אן. על סמך נקודת החיבור בין האגף לקיר ניתן לקבוע תאריך יחסי לאגף הדרומי.

קיר האמצע של האגף הדרומי נגש אל הקיר המערבי כלומר מאוחר לו (איור 15). מכאן שהאגף המערבי נבנה מאוחר יותר למאה השבע-עשרה. תאריך מדויק עולה מחפירה בתוך החדר השלישי ממערב באגף הדרומי. במפלסים הצמודים ליסוד הקיר המערבי של החדר נמצאו חרסים המתוארכים למאה התשע-עשרה. חרסים מאותו תאריך נחשפו במהלך ניקוי הקמרון ההרוס של גג החנות השנייה ממזרח באגף זה. כלומר האגף הדרומי על שני חלקיו הפנימי, חדרים, והחיצוני, חנויות, נבנה במהלך המאה התשע-עשרה.

החפירה באולם הצפוני חשפה רצף של חמש רצפות שניגשו כולן לקיר הדרומי של האגף. על הרצפות נמצאו חרסים המתוארכים את הקדומה שברצפות (L.229) למאה השבע-עשרה ואת המאוחרת שבהן (L.203) למאה התשע-עשרה. כל הרצפות נראות ניגשות לקירו הדרומי של האולם ולכן ניתן לקבוע שבמהלך פרק הזמן שבין המאות השבע-עשרה לתשע-עשרה היה האולם בשימוש. זהו פרק זמן המקביל לשלבים C-4 ועד C-1 בשטח החצר. ייתכן והאולם נבנה קודם לכן, עובדה שלא הסתייע בידנו לקבועה.

לסיכום ניתן לומר שבאתר בו שוכן היום ח'אן אל חילו התקיימה עוד לפני בנייתו פעילות בתקופה הממלוכית. אופייה של פעילות זו אינו ברור דיו בשלב זה אך נראה שהיא בעלת אופי ביתי זאת על סמך אבן השחיקה. כלומר ייתכן והאתר או חלק ממנו לפני בניית הח'אן הציבורי, היה חלק מהמרחב הפרטי של העיר.

לקראת סוף התקופה הממלוכית או ראשית התקופה העות'מאנית התקיימה באתר פעילות תעשייתית. גושי הבזל אשר נמצא פזורים בשטח בתוך שכבת מילוי שחורה הם העידות לפעילות

במהלך המאה השבע-עשרה או לכל המאוחר השמונה-עשרה מוחדרים לאתר מילויים שמקורם אינו ידוע. ייתכן והמילויים מוחדרים בכדי להגביה את מפלס הקרקע באתר בכדי יצירת חצר לחיאן. בשלב זה היה בשימוש האגף הצפוני של החיאן.

נראה שאת צורתו הנוכחית קיבל החיאן במאה התשע-עשרה עת נבנה אגפו הדרומי בו קבועה הכניסה. באשר לאגף המזרחי קשה בשלב זה לקבוע את תאריך בנייתו משום שעד כה לא חפרנו בצמוד לו.